

О.Ю. ПОПОВА, к.е.н., доцент,
Донецкий национальный технический университет

**ГЕНЕЗИС ЕКОНОМІЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ У ФОРМУВАННІ
ЕКОНОМІКИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**

Будь-яка доктрина проходить три етапи: спочатку її атакують, доводячи абсурдність, потім припускають, що вона, очевидно, справедлива, але в незначній мірі. Визнають, нарешті, її істинну важливість, і тоді її супротивники сперечаються за честь її відкриття.

Вільям Джеймс

Традиційною формою розгляду відносин у системі „людина – природа”, як правило, є побічний вплив господарської діяльності суспільства на довкілля, що пов’язане із вилученням частини природних ресурсів для безпосереднього споживання та переробки у товари і послуги, що придатні для обміну на ринку. Це зумовлює провідну економічну орієнтацію виробничих процесів на максимізацію споживання та рівня прибутку, що отримується підприємствами.

Майбутній необхідний глобальний економічний ріст поступово зменшує можливість саморегулювання природних систем, вільних від втручання людини. При цьому недостатня розробленість економічною теорією методологічних питань коєволюції суспільства і природи, гостра потреба у формуванні нових умов, адекватних процесам соціально-орієнтованих ринкових перетворень, вимагають формування нового типу їхньої взаємодії, що забезпечуватиме усунення можливих помилок у плануванні господарських процесів і появи безповоротних змін у довкіллі, що унеможливають подальший економічний розвиток.

Екологічна деградація вже не візитна картка лише індустріально розвинутого Заходу, але й типова ознака економік східних країн. Для групи тридцять шість (самі бідні країни на землі) їхня сама бідність - головна причина й ефект екологічних проблем. Бідність, що перешкоджає бідним країнам діяти у власних довгострокових інтересах, створює екологічні проблеми (наприклад, ерозія ґрунтів, вибивання природних пасовищ, зменшення обсягів і якості питної води тощо), що призводить до неминучого виснаження природних ресурсів. Таким чином, успішність вирішення екологічних проблем та ускладнення внаслідок цього господарських процесів вже не залежить від ступеня економічного розвитку держав, політичних ідеологій. Ключовим інструментом відновлення

природної рівноваги стає формування свідомості особистості при вирішенні еколого-економічних проблем.

За цих обставин економісти приділяють значно більше уваги дослідженню еколого-економічних проблем, спираючись на міждисциплінарний підхід. Якщо раніше дослідження обмежувалися тільки тією позицією, що економічна теорія повинна вивчати виробничі відносини з приводу використання об’єктів природи, їхньої охорони і відтворення, то сьогодні питання ставиться значно ширше. Формуються позиції, в яких рішення проблем прискорення економічного розвитку повинне і передувати, і бути одночасно результируючим підсумком економічних, соціальних, психологічних і політичних перетворень у сучасному господарському просторі. В цих умовах виникає потреба всебічного аналізу взаємодії екологічних, економічних і соціальних факторів суспільного розвитку, дослідження глибинних еколого-економічних процесів і розробки на цій основі принципово нових організаційно-економічних механізмів відновлення та збереження якості навколишнього середовища.

Окремими напрямками досліджень у вирішенні зазначених проблем є наукові розробки з питань оцінки екологічних наслідків господарської діяльності, зменшення екстерналій (Кольштад Ч., Мішан Е.) [1,2], формування прав власності на забруднення (Неш Р.) [3], виміру рівня забруднення, економічного збитку та контролю якості довкілля (Аткінсон С.) [4] та інших. Серед вітчизняних вчених-економістів на особливу увагу заслуговують праці з питань формування економіко-екологічних основ раціонального природокористування та розвитку Балацького О.Ф., Буркинського Б.В., Коніщевої Н.І., Мельника Л.Г., Садекова А.А., Семенця С.В., Царенка О.М. [5,6] При цьому кожен з

© О.Ю. Попова, 2007

представлених блоків, в основному, розглядається окремо. Однак, динаміка розвитку господарської системи потребує їх аналізу та синтезу.

Тому метою даної статті є дослідження джерел формування теорії екологічно спрямованої економіки в історичному контексті для створення й підвищення ефективності використання інструментів гармонізації взаємодії навколишнього середовища та суспільства для забезпечення економічного зростання та розвитку.

Для економічної науки розгляд економічної діяльності в залежності від екологічної складової - відносно нове явище. Більш того, сучасний момент визначає переважаючу роль екологізації всіх сфер життєдіяльності як головної умови виживання і стійкого економічного

розвитку. Разом з тим, неможливим є врахування наявності екологічних проблем принципово новим явищем, іманентним сучасній економіці. Порушення рівноваги у довкіллі відбувається поступово і має накопичуваний характер. При цьому розширюються можливості людині у активному перетворенні природи. Враховуючи, що природне середовище з одного боку є об'єктивною та необхідною умовою здійснення господарської діяльності суспільства, а з другого формується та видозмінюється під впливом господарських процесів, увага економістів постійно приділяється екологічним аспектам економіки. На рисунку 1 наведений ряд економічних доктрин, під впливом яких сформувалась така принципова нова галузь знань як економіка навколишнього середовища.

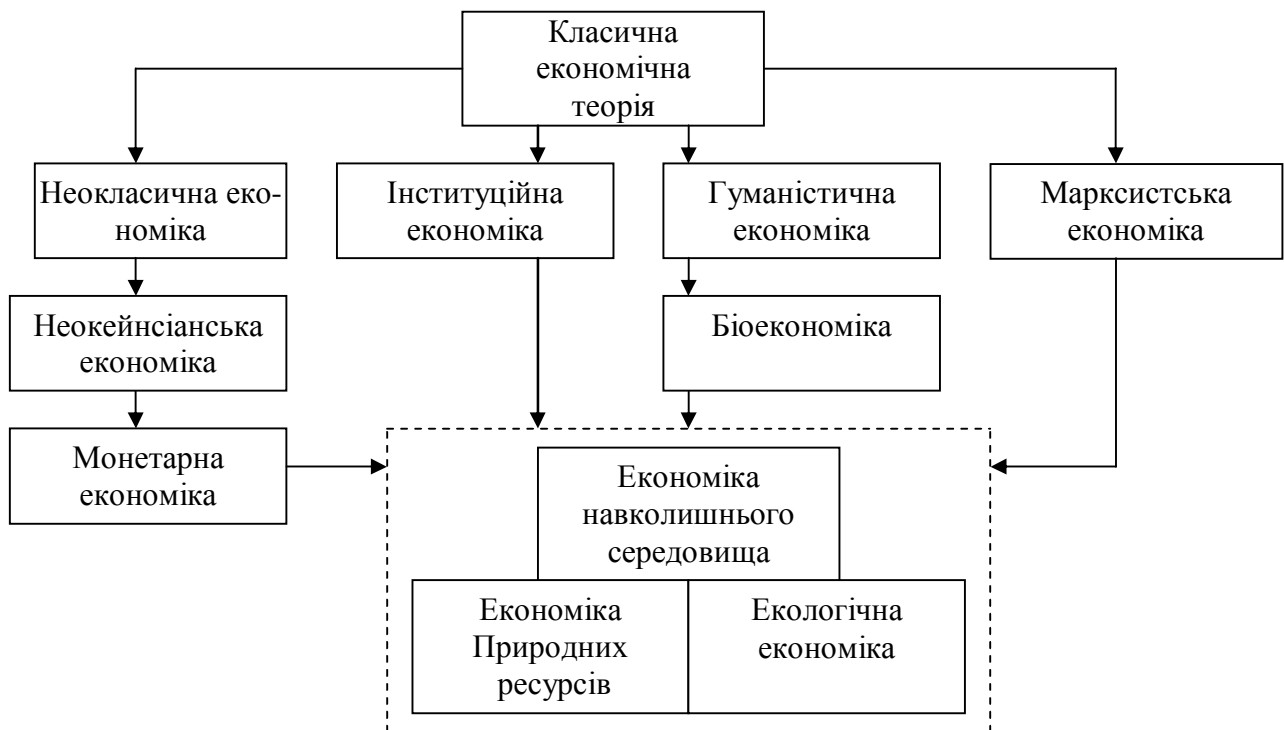

Рис. 1 Формування економіки навколишнього середовища під впливом економічних доктрин

Основоположниками класичної економічної теорії традиційно вважаються Адам Сміт, Давид Рікардо, Джеймс Мілль, Жан Батист Сей, Альфред Маршалл, Артур Пігу, Леон Вальрас, Вільфредо Парето [9]. Проблемою, якій приділялась головна увага з боку цих економістів, було створення дієвих економічних механізмів повного використання наявних ресурсів, у тому числі природних. При цьому ринок виступав головним інструментом розподілу ресурсів без втручання держави. Державне втручання у процеси розподілу природних ресурсів обме-

жувалось лише забезпеченням так званої „різдивної” послуги (суспільний порядок, національний захист, освіта). А. Сміт, через те, що стало відомим як доктрина невидимої руки, стверджував, що економіка орієнтується на виробництво потрібного товару найкращої якості. Конкуренція та мотиви особистої вигоди стимулюють індивідумів, як носіїв власних інтересів, слугувати інтересам суспільства. Саме фактор особистої вигоди спонукає людей пропонувати товари, на які існує попит. З огляду на це превалюючою позицією було задоволення

сьогоденних потреб суспільства і відповідне цьому процесові повне споживання ресурсів без урахування інтересів майбутніх споживачів.

Томас Мальтус і Девід Рикардо виражали їх „екологічну” позицію у межах постачання гарної якості землі сільськогосподарського призначення. Ними було доведено, що економічний ріст обмежується дефіцитом природних ресурсів внаслідок зменшення якості та кількості доступної землі, і суспільство вимушене використовувати менш продуктивну землю. Як наслідок, темпи економічного зростання в суспільстві уповільнюються, а у певний момент часу ріст припиняється.

Джон Стюарт Миль, на відміну від інших класичних економістів, вперше визначив провідну роль держави у забезпеченні економічного прогресу в умовах скорочення продуктивності та виснаження природних ресурсів. На його думку економічний розвиток був би можливим за умов технічної заміни та переорієнтації суспільства із задоволення власних корисних потреб на урахування інтересів суспільства. Це дозволило б суспільству вільно переслідувати освітні, естетичні й інші соціальні цілі.

Протягом дев'ятнадцятого сторіччя відбувалися фундаментальні зміни у традиційних класичних зразках думки, наслідком чого було формування таких економічних доктрин, як Марксизм, неокласицизм і гуманізм.

Карл Маркс представив трудову теорію цінності, в якій прагнув сформулювати узагальнену товарну модель виробництва, що характеризувала товарне виробництво як соціальні відносини. При цьому прогнози щодо майбутнього рівня життя для більшості людей (робітничий клас) у капіталістичному суспільстві були песимістичними. Відповідно до Маркса, капіталістичне суспільство неминуче оточила б класова боротьба (робітники проти капіталістичних підприємців) для отримання соціальної влади.

Маркс вважав, що джерелом прогресу в суспільстві був процес природного розвитку, властивого людській історії. Темп просування (прогрес), динаміка розвитку визначаються характером експлуатації елементів навколишнього середовища під впливом гуманізації. Природу повинно бути гуманізовано через науку так, щоб властива цінність навколишнього середовища могла бути перетворена в цінність використання. При цьому політична держава може розглядатися як альтернатива до „природного” навколишнього середовища, в якій влада може бути отримана через управління економічними ресурсами. В той же час, незважаючи на певне споживачьке відношення до природи з боку

марксизму, Марксом було доведено, що виробництво, як основа функціонування суспільства, може бути забезпечено тільки у тому випадку, якщо навколишнє середовище здатне до репродукування.

У площині сучасних екологічних проблем такий репродуктивний економічний аналіз виробничих систем піднімає питання про джерела і характер технологічної заміни. Заміна зменшує або посилює екологічні обмеження на здатність економіки відтворити себе. За цих обставин вперше в економічній теорії підкреслюється діалектичний зв'язок між економічними, соціальними та екологічними системами. Відповідно до Марксистського аналізу, сучасні капіталістичні економічні системи постійно підводять іспит відтворення, наслідком чого є екологічне руйнування. Економічна влада й експлуатація зумовлюють процеси неминучого процесу „розгарбування” природи, що у свою чергу вносить вклад у невдачу капіталізму.

В марксистській економічній моделі капіталісти шукають такі нововведення, що „заощаджують” працю, щоб збільшити продуктивність праці і повну надлишкову цінність у короткостроковому періоді. Це зумовлює зростання норми нагромадження капіталу і прибутку. Однак, в довгостроковому періоді такі новації накладають важкий тягар вартості на навколишнє середовище, що спричинене токсичністю більшості форм виробництва, призводять до зростання рівня захворюваності і смертності. Забруднення вимагають грошової компенсації збитків, що стають „витратами” класів через їхню нерівну соціальну сферу дії. Клас капіталістів вимушений під впливом союзів компенсувати та уникати професійних небезпек для здоров'я, створити більш сприятливі умови існування і праці задля підтримки трудової продуктивності.

Приблизно з початку 1870 року почала формуватися неокласична економічна думка. Трудова теорія цінності була залишена, і ціна товару була представлена не як міра її трудової вартості, а її дефіциту. Аналітики порівняли кількість товару, що була доступна (пропозиція) з необхідною кількістю (попит). Взаємодія попиту та пропозиції тоді визначило ціну товару на ринку.

Основна мета неокласичної теорії ринку полягала в тому, щоб визначити набір економічних законів, що керують економічною діяльністю. Раціональні індивідууми орієнтуються на пошук, задоволення або заміну потреб. Це переслідування індивідуального особистого інтересу, як вважалося, поліпшувало соціаль-

ний добробут. Таким чином, у центрі неокласичної системи знаходиться специфічна модель людського характеру – „раціональна та егоцентрична економічна людина”. Така людина характеризується певним рівнем байдужості і прагне максимізації обмеженої корисності. Економічна (інструментальна) цінність ринкових предметів споживання, неоцінених екологічних товарів і послуг або симпатії до майбутніх поколінь визначається відповідно до кількості особистої корисності. Перевага індивідумів показана виборами, що вони здійснюють, а послідовність вибору відбиває раціональне поведіння.

Критерій соціальної бажаності, як правило, виражається Парето-критерієм. За Парето оптимальна ситуація – та, у якій неможливо зробити будь-якого індивідуума більш забезпеченим без матеріального програшу іншої особи. В цьому „більш забезпечений” означає „більш привілейований (кращий)”, а той, що програє „матеріально” – „менш привілейований (менш кращий)”. Кожна конкурентноздатна ринкова рівновага – Парето-оптимум, і кожен Парето-оптимум – конкурентноздатна рівновага, поки справедливим є набір обмежувальних припущень (наприклад досконала інформація, відсутність екстерналій та ін.). „Основна” теорема економіки добробуту прагне узаконювати раціональне поведіння, яке є соціально бажаним, а також виправдовує незначне урядове втручання, щоб поліпшити умови, при яких індивідууми роблять вибори. При цьому втручання держави було б особливо виправдане у тих випадках, коли існують так названі ринкові провали, тобто коли ясно, що ринки не максимізують колективний добробут. Таким чином, лише уряд на основі втручання на ринку спроможний послабити неминучу напруженість між індивідуальною раціональністю і колективною етикою, яка проявляється через прагнення суспільства до екологічно безпечних умов існування, адже на рівні окремого індивідууму екологічні інтереси не представлені.

На відміну від неокласичної теорії гуманістична парадигма відхиляє „раціональність” економічної людини та „стійкість” переваг економічних агентів. Моделювання поведінки індивідууму базується на психологічних аспектах задоволення особистих потреб. Гуманістичні аналітики підкреслюють, що переваги (або смаки) не є статичним, незалежним, а визначені генетикою. При цьому потреби не можуть бути задоволені результатами виробництва без загрози виживанню суспільству. Центральним елементом гуманістичної економічної доктрини

стало те, що саме високі рівні „екологічної якості” – первинні людські потреби.

Таким чином, гуманісти були критичні до неокласичної теорії корисливої раціональності. В рамках даної теорії стверджується, що індивідууми здатні до дійсно альтруїстичних дій і тому потрібно розширення поняття раціональності. Розширена раціональність може бути проаналізована в рамках системи "окремих індивідуум – група". Перший характеризується корисливою поведінкою, що забезпечує задоволення особистих потреб без врахування інтересів оточуючих. На відміну від індивідууму, група характеризується орієнтацією на задоволення загальних потреб без виділення індивідуальних переваг. У межах групи окремі індивідууми мають відчуття співтовариства, тому альтруїстичні настанови будуть переважаючими. Така розшифровка раціональності зумовлює необхідність розгляду ряду специфічних законів, яких повинні дотримуватися індивідууми, незважаючи на потенційну напруженість між законом і обмеженим особистим інтересом. Доцільність використання законів підсилюється не лише їх обмежувальними ефектами, а й також і через їх прямі ефекти впливу на екологічно орієнтовану поведінку індивідууму. З огляду на це економіка підлягає центральному плануванню, а тому роль уряду не обмежена лише виправленням ринкових провалів.

Неокласична економіка базувалася на припущенні повної зайнятості праці. Повна зайнятість була би нормою через подальше припущення про гнучкі норми заробітної плати: заробітна плата змінюється до тих пір, доки не буде досягнуто повну зайнятість. Досвіди років між війнами (1920-ті - 1930-ті роки), коли масове безробіття стало нормою, призвели до формування Кейнсіанської економіки з її акцентом на урядовому втручанні і витраті дефіциту. У такий спосіб економіка, як порядок господарювання, позиціонувалася на економічних та політичних інструментах.

Між 1870-ми і 1970-ми роками у пануючих на той час економічних теоріях вважалося, що економічний ріст можливий, так як природні ресурси необмежені, невичерпні, відновлювані. При цьому прийнятна для суспільства якість навколишнього середовища не змінюється, тобто зберігається або змінюється незначно, без суттєвого впливу на господарські процеси. Ефекту „виснаження природи” протистояла б технічна заміна (перероблення ресурсів, замкнуті цикли, заміна природних ресурсів штучними), що у перспективі може безмежно подовжити час видобутку природних непоновлю-

ваних ресурсів.

Протягом 1960-их років екологічне забруднення посилилося і стало більш широко розповсюдженим. Ці події змусили економістів заново переглянути центральну економічну ідею: дефіцит ресурсу в процесі можливого використання. Розгляд більшості господарських процесів крізь призму екологічних проблем спричинило появу нових екологічних ідеологій. При цьому їх підґрунтям слугував антиекономічний ріст. З 1970 безліч світових представників економічної думки сконцентрували власні дослідження у напрямку захисту навколишнього середовища, забезпечуючи формування екологічного розділу економічної науки.

Разом із розглянутими економічними концепціями, які панували у ХХ столітті, вагомості набувала й інституційна економічна теорія, у центрі якої знаходиться поняття інституту, розгляд якого був зумовлений негативною реакцією на домінуючий принцип „laissez faire”, або невтручання, запропонований ще Адамом Смитом у праці „Дослідження про природу і причини багатства народу” (1776 рік).

Засновником інституціональної теорії вважається Т. Веблен, який сформулював визначення соціально-економічних процесів крізь призму культурного детермінізму. Культура – це триваючий комплекс ідей, відносин і вірувань, що спричинений соціально-психологічними особливостями індивідуумами.

„Новий” інституціоналізм розглядає вже не тільки культурні та соціально-психологічні феномени, а й набір формальних і неформальних норм („правил гри”), що скеровують економічну поведінку індивіда та організацій в умовах ринку [7, с. 12]. За Д.Нортом інститути – це „правила гри” в суспільстві, чи створені людиною обмеження, що організують взаємини між особами. При цьому інститути впливають на функціонування економічних систем, а тривалі розбіжності у функціонуванні економічних систем формуються під дуже глибоким впливом розвитку інститутів [8].

Представники неінституціоналізму дотримуються позиції, що вибір інституційної форми організації господарських процесів забезпечує прийняття рішення щодо розподілу ресурсів з ряду альтернатив. Якщо альтернативні інституційні структури мають однакові витрати виробництва і забезпечують однаковий обсяг виробництва, то найкращою інституційною структурою буде та, яка мінімізує трансакційні витрати [9, с. 138].

У межах вибору інституційної форми організації господарської діяльності з метою по-

передження або зменшення негативного впливу забруднення навколишнього середовища на економічні процеси можливе формування різноманітних механізмів компенсації економічних збитків. Вплив вибору можна проілюструвати на прикладі таких механізмів – рівнозначущий розподіл збитків між членами суспільства та розподіл у відповідності із зусиллями, що виявляють члени суспільства задля відновлення природної рівноваги.

Перший механізм передбачає поділення загальної суми збитків на кількість представників суспільства і віднесення її на витрати індивідуумів, адже саме суспільство через прагнення до задоволення власних потреб є „заказником” забруднення. У відповідності із принципом „забруднювач сплачує”, кожний із споживачів повинен сплатити суспільні витрати нарівно. В той же час ігнорується внесок кожного представника суспільства у захист довкілля, адже розмір компенсації не залежить від зусиль, що спрямовуються на збереження та відновлення природних компонентів. Ці зусилля вимірюються у грошовій формі і включають індивідуальні витрати, пов’язані із забезпеченням особистого комфорту, безпеки, здоров’я тощо. При прийнятті рішення щодо вибору форми сплати витрат індивідуальні витрати співвідносяться із суспільними. Якщо особисті витрати перебільшують суспільні, людина прагне за рахунок інших представників суспільства реалізувати власні інтереси щодо безпечного стану довкілля, сплачуючи при цьому суспільні витрати. В іншому випадку, людина сплачує індивідуальні витрати, ігноруючи при цьому інтереси суспільства в цілому. За цих обставин виникає стимул до ухиляння від дій, адже кінцевий результат у вигляді бажаної якості навколишнього середовища не залежить від вибору інституційної форми розподілу збитків.

Іншим механізмом розподілу є перенесення економічних збитків від забруднення довкілля на індивідуумів в залежності від кількості зусиль, що виявляються ними при вирішенні питань захисту природи. Якщо певний член суспільства виявляє більш високий рівень зусиль по зрівнянню з іншими представниками, то компенсаційні платежі будуть знижуватися для найактивнішого, а для останніх – зростати або темпи зниження розміру для першого будуть більш швидкими, ніж для інших, адже дана інституційна форма фіксує обернену залежність рівня витрат від зусиль.

Крім інститутів, у формуванні механізмів попередження та компенсації негативного впливу господарських процесів на довкілля

значна роль належить державі. Державне втручання зобов'язане у максимально можливному ступені керувати діями фірм і бути посередником між групами інтересів, що з'явилися в сучасних умовах господарювання. Екологічні проблеми є неминучим результатом економічного росту в суспільстві. Тому інституційна економічна теорія підкреслює важливість ство-

рення інституційних засобів вирішення зазначених проблем у будь-яких економічних системах.

В сучасних умовах господарювання розроблено значну кількість інституційних інструментів вирішення еколого-економічних проблем, систематизація яких наведена у таблиці 1.

Таблиця 1.

**Основні інституційні інструменти вирішення екологічних проблем
в господарській діяльності**

Інституційні інструменти	Сутність інструментів
1. Законодавче та інше нормативно-правове забезпечення	Зсув пріоритетів від потреб у традиційних благах до реалізації екологічних інтересів, примусова зміна свідомості виробників та споживачів
2. Стандарти і нормативи	Встановлення граничних норм впливу антропогенної діяльності, які гарантують екологічну безпеку, зберігання генофонду, забезпечують раціональне використання і відтворення природних ресурсів в умовах економічного розвитку господарських процесів
3. Екологічна експертиза	Оцінка рівня екологічного ризику при здійсненні проектів
4. Екологічний аудит	Перешкода покупці квот на припустимий екологічний вплив підприємствами з підвищеним екологічним ризиком; оцінка шкали рейтингу банківського відсотка за ступенем екологічної небезпеки підприємства; ранжирування джерел забруднення при екологічному страхуванні; облік екологічного фактору при обґрунтуванні реконструкції або перепрофілюванні екологонебезпечних об'єктів
5. Екологічна сертифікація	Контроль за якістю виробленої продукції, за дотриманням норм та вимог екологічної безпеки в процесі виробництва, попередження шкідливого впливу забруднення навколишнього середовища на здоров'я людей
6. Кадастри природних ресурсів	Облік природних ресурсів та визначення балансу використання природних ресурсів, їх перетворення і споживання у системі виробництва та потоку відходів, який надходить у природне середовище
7. Екологічне страхування	Компенсація збитків, які виникають при забрудненні навколишнього середовища
8. Екологічний моніторинг	Збір, обробка, збереження та аналіз інформації про стан навколишнього природного середовища з метою прогнозування змін у довкіллі, розробки рекомендацій для прийняття управлінських рішень, проведення екологічної політики
9. Екологічне ліцензування	Формування умов та обмежень відносно користування природними ресурсами. При цьому ліцензія (квота) може розглядатися як елемент економічних відносин, якщо вона становиться товаром

Слід відзначити, що наведена в таблиці 1 система інституційних інструментів є динамічною, в якій елементи постійно наповнюються новим контекстом та розширюють межі застосування під впливом розвитку господарських процесів. Крім того, до них додаються нові елементи, які суттєво підвищують ефективність системи управління. В той же час інституціоналісти залишаються розділеним за ступенем

втручання держави для досягнення соціальної згоди. Окремі представники неомальтузіанства дотримуються позиції, що тільки авторитарна система здійснення необхідних змін у системі господарювання, щоб захистити навколишнє середовище. Представники інших економічних теорій наголошують на виняткову роль децентралізованих економічних систем у вирішенні екологічних проблем суспільства.

Діалектичні розбіжності у механізмах вирішення екологічних проблем в основних положеннях розглянутих економічних теоріях призвели до формування прикладних областей економіки, які об'єднуються у рамках економіки навколишнього середовища.

Економіка навколишнього середовища розглядає процеси впливу економіки на довкілля і націлена на створення відповідних інструментів регулювання економічної діяльності у такий спосіб, щоб забезпечити збалансований розвиток екологічних, економічних та соціальних систем функціонування суспільства. Головними завданнями економіки навколишнього середовища є вимір попиту на неринкові товари і послуги та узгодження витрат виробника зі споживчими витратами, щоб привести до „правильної” кількості забруднення.

Економіка навколишнього середовища багато в чому корелює із екологічною економікою. Однак, одне із головних розходжень між цими двома областями пов'язане з виміром цінності навколишнього середовища для виробників та споживачів. Фахівці у галузі економіки навколишнього середовища дотримуються позиції, що цінність походить від індивідуальної оцінки корисності об'єкту. Прихильники екологічної економіки вимірюють корисність через біофізичні характеристики об'єкту оцінювання. Так, одним з підходів визначення цінності є вимір кількості енергії, що була витрачена на отримання даного об'єкту у такий спосіб у порівнянні друкарської машинки та комп'ютеру, перша більш прийнятна для суспільства, адже на її виробництво та експлуатацію витрачається, очевидно, менше енергії. Такий вибір є прямим наслідком екологічних теорій, в яких доведено, що екосистеми мінімізують витрати енергії. Однак, з точки зору суспільства такий вибір не буде найкращим. Тому цінність довкілля не може бути зведена лише до фізичного та метричного показника [1, с. 5].

Іншим напрямком розвитку економічних теорій є формування економіки природних ресурсів, яка залучає до розгляду питання надмірного забруднення та недостатнього ринкового захисту природного світу внаслідок ринкових провалів. Основні інструменти цієї галузі знань спрямовані на формування такого рівня використання природних ресурсів, який забезпечував би їх природне поновлення та безмежність. В той же час, незважаючи на розходження, є накладення дисциплін. Як економіка навколишнього середовища, так й економіка ресурсу розглядають господарські процеси у динаміці. Час – головний фактор, що визначає ціну спо-

живання природних компонентів в соціально-економічних системах. В залежності від швидкості споживання ресурсів визначатиметься рівень майбутнього дефіциту обмеженого ресурсу, і в такий спосіб – його сучасна ціна.

Таким чином, незважаючи на відносну самостійність розглянутих економічних теорій, підходи до вирішення проблем екологізації господарських процесів тісно пов'язані. Перехід з теоретичного рівня вивчення до практичного переосмислення існуючих проблем і сполучення розроблених в світовій практиці інструментів забезпечення екологічної спрямованості економічного розвитку суспільства дозволить створити дієві інструменти управління відновленням якості навколишнього середовища і підвищенням ефективності взаємодії суспільства та природи у процесах виробництва та споживання.

Література.

1. Kolstad, Charles D. Environmental Economics. – Oxford University Press, Inc., 1999. – 400 p.
2. Mishan, E.J. The Postwar Literature on Externalities: An Interpretive Essay. – J. Econ. Lit., 9: 1-28 (1971).
3. Nash, Roderick Frazier. The Rights of Nature: A History of Environmental Ethics. – University of Wisconsin Press, Madison, 1989.
4. Atkinson, Scott E. Marketable Pollution Permits Acid Rain Externalities. – Can. J. Econ., 16: 704-722 (1983).
5. Механізми регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва / За ред. О.Ф. Балацького. — Суми : ВВП "Мрія-1" ЛТД, 1999.
6. Б.В. Буркинський, В.Н. Степанов, С.К. Харичков. Экономико-экологический основы регионального природопользования и развития // ИПРЭИ НАН Украины. – Одесса: Феникс, 205. – 575 с.
7. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / За ред. З. Ватаманюка. – Львів: „Новий Світ - 2000”, 2005. – 648 с.
8. Норт Д. Институції, институційна заміна та функціонування економіки. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
9. Сэндлер Т. Экономические концепции для общественных наук / Пер. с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 2006. – 376 с.

Статья поступила в редакцию 10.02.2007